

Larramendiren gramatika eta gramatikagintzaren historia

RICARDO GÓMEZ
(EHU)

Abstract

This paper deals with Larramendi's Basque Grammar (1729) and tries to place it in the 18th century Grammatical Tradition. In section 1, some trends of Western Grammar and Larramendi's knowledge of them are shown. In 2, the framework of Greek and Latin grammars is briefly explained. In 3, I relate some characteristics of Larramendi's grammar with the classical pattern above mentioned. In 4, I gather some examples of the influence of the classical tradition and consider their suitability for the description of Basque language. Finally, in section 5, general conclusions and other considerations are explained.

0. Larramendiren *El imposible vencido* (Salamanca 1729), jakina denez, lehenbiziko euskal gramatika argitaratua da¹. Ez zen, haatik, hutsetik sortu. Txosten honetan aurreko tradizioek gramatika hartan utzi zuten itzala eta eragin zitzaketen arazoak aztertu nahi ditut. 1. atalean XVIII. mende arteko Mendebaldeko gramatikagintza joera zenbait aurkeztu nahi ditut eta Larramendik zein neurritan ezagutu eta baliatu ahal izan zituen laburki azaldu. 2.ean eredu klasiko edo grekolatindarra azalduko dut zehazkiago. 3.ean *El imposible vencido*-ren ezaugarri orokor batzuk eredu horrekin erlazonatuko ditut. 4.ean eredu grekolatindarraren eragin horren adibide batzuk bil-tzen eta beraien egokitasun edo desegokitasuna nabarmentzen saiatuko naiz. 5.ean, azkenik, ondorio orokorrak bilduko ditut eta beste zenbait gogoeta aipatuko.

1. Lau dira, ene ustez, Larramendik eskumenean zituen gramatikagintz joerak eta bere lanean nolabaiteko islada utz zezaketenak. Hurbilenetik urrunenera hartuta, ondoko hauek dira: euskarari buruzko aurreko lantxoak, hizkuntza erromanikoen

* Eskerrik beroenak eman nahi dizkier txosten honen zirraborro ezberdinak irakurri zituzten guztiei, Gidor Bilbao, Agurtzane Elordui, Joseba A. Lakarra, Pello Salaburu eta Koldo Zuazori. Eskaini zizkidaten ohar eta iruzkin aberasgarriek lan hau hobetzeko, baina ez nire oker guztiak ezabatzeko, balio izan dute.

(1) Larramendiren aurreko gramatika-lanetarako, ik. Oyharçabal 1989. Berriki burutu du Edurne Alegriak Larramendiren Arterari buruzko tesina bat (Alegria 1990). Ene iritziz, lan hau *El imposible vencido*-ren irakurketa-gida egokia izan daiteke, bereziki euskara ez dakitenentzat, Larramendiren azterbideaz ezezik, euskararen egituraz eta egungo analisis ez berri ugari eskaintzen bait du.

gramatikak, misiolarien hizkuntz deskribaketak eta gramatikagintza grekolatindarra.

Lehenbizikoen artean aipamen berezia merezi dute Oihenarten *Notitia*-ko XI eta XIV. kapituluetan azaltzen diren berriek (cf. Oihenart 1656; Saroihandy 1923). Zernahi gisaz, Larramendik ezagutu ahal izan bazituen ere, ez dirudi hortik gauza askorik bere egin zuenik. Larramendi bat dator Oihenartekin euskal hitz guztiak *-a-z* bukatzen ez direla baieztatzen duenean (cf. Oihenart 1656: 168-169; IV, 16), baina ez dugu albo batera utzi behar nor bere aldetik ondorio berberera iritsi ahal izateko posibilitatea. Beste adostasun batzuk ikus ditzakegu adizki jokagabeen eraketan (Oihenart 1656: 342-343; IV, 50-54) eta abots pasiboaren tratamenduan (Oihenart 1656: 344; IV, 152-157). Ez da falta, baina, ezberdintasun nabarmenik. Honela, Oihenartek bereizi zituen deklinabide mugatu eta mugagabe («artikuludun» eta «artikulugabe») horien aztarnarik ez da somatzen Larramendirengan; Oihenarten (1656: 350-352) *ezac* eta *adi* —gure **ezan* eta **edin*— aditzei dagozkien formak, baita **edun*-enak ere, *izan*-en barnean sartzen dira andoaindarraren gramatikan²; azkenik, Oihenartek adizki trinkoak erregulartzat —eta, beraz, jatorrizkotzat— eta perifrastikoak irregulartzat hartzen dituen bitartean, Larramendik zeharo kontrako iritzia agertuko du, urte luzeetan euskal gramatikarietan uste hedatuena izan zena, bestalde (cf. Gómez 1989: 361).

Y por ser este modo de Conjugaciones compuestas mejor, por menos expuesto á errores, mas distinto, y mas capaz de distincion, y consecuencia; por esso el Bascuenze es de tanto acierto, puntualidad, y harmonia en sus Conjugaciones regulares. Digo *regulares*; por que todas las Conjugaciones irregulares son simples, y ninguna es compuesta, sea del verbo activo, sea del neutro. (IV, 46)

Gazteleraren gramatiketara zuzentzen bagara, bi joera bereiz ditzakegu: eredu klasikoari jarraitzen diona eta gramatika filosofikoa deritzona. Lehenbizikoaren barnean, Nebrijarenetik hasi³ eta Jesuslagunek berek prestatu zituzten eskuliburuetaraino, hainbat gramatika-lan burutu ziren Espainian (ik. Closa Farrés 1977, 1978; Lázaro Carreter 1949; Lope Blanch 1990; Padley 1988: 154 hh), baina ia guztietan ezaugarri amankomun anitz aurki daitezke. Gure gaiari dagokiolarik, honako bi hauek dira aipagarri: eredu grekolatindarraren jarraipena —jarraipen itsua zenbaiteatan— eta, era eta aldi berean, eredu berau beste hizkuntza batean ezartzeak eragindako eragozpenak gainditzeko ahaleginak. Horrela, esaterako, *Gramática de la lengua vulgar de España*-ren (Lovaina, 1559) egile izengabeak, gaztelerazko aditzaren aurkezpenean iraganaldi pluskuanperfektoa eta abots pasibo osoa aintzat hartu ez dituelarik, ondoko ohar honekin azaltzen du:

Acabaron se ia las Conjugaciones delos Verbos dela lengua Vulgar de España: en las quales se han declarado todos los modos i tiempos que ella tiene, sin quitarle, ni

(2) Oihenart, batetik, *nais* eta *adi*-ren eta *dut* eta *ezac*-en arteko erlazioaz, hurrenez hurren, eta, besterik, *adi*-k eta *ezac*-ek modu ezberdinen arabera duten banaketaz ohartu zen (Oyharçabal 1989).

(3) Agian ez zuen *Gramática de la lengua castellana* (1492) ezaguruko, garaian ez bait zen oso zabaldua izan eta bigarren argitalpena 1744rarte agertu ez bait zen. Bai, ordea, ezagutu bide zuen Nebrijaren latinezko gramatika, XVIII.eko azkenerarte Espainian latinaren irakaskuntzarako eredu bakarra izan zena (ik. Lázaro Carreter 1985: 145 hh).

añadirle cosa alguna. Espantarse han (quiça) algunos, de que no pongo io en estos Verbos el Tiempo mas que perfeto, i la Voz Passiva, como dizen los Latinos. Estas son dos cosas, las quales io no pongo por causa que esta lengua no las tiene: i el que desto se maravillare, maraville se también de su ignorancia, *pues (tiniendo ojo ala Latina) por ella quiere formar i ordenar todas las otras; que es, como si un çapatero con una mesma forma quisiesse hazer çapatos para todo i qualquier genero de hombres (...)* por tanto digo, que cada lengua tiene sus particularidades, diferentes las unas delas otras todas...

Ikusiko dugunez, horren antzeko jarrera da Larramendik erakusten duena. Bigarren joera, gramatika filosofikoa edo orokorra, Sanctius-en —El Brocense goitizenez ezagutuaren— *Minerva*-rekin (1587) hasten da Espainian, baina XIX. menderarte ez du arrakasta handirik lortuko, Port-Royaleko gramatikaren jarraitzaile diren Frantziako gramatika orokor eta arrazoituen eragina (Beauzée, Destutt de Tracy, Du Marsais, Thiébaud, etab.) nabarmentzen ez den arte alegia (ik. Brea Claramonte 1980; Calera Vaquero 1986; Gómez Asencio 1981). Horregatik ulertzekoa da arrazoiaren oinarritzen den hizkuntzalaritza honek Larramendiren gramatikan isuri nimitzua uztea. Izan ere, gutxitan murgiltzen da bere Artean —hagitzaz sarriago Hiztegiaren— garaiko teorian eztabaidetan eta gramatikaren justifikazioan. Agintzeraren aldiari buruzkoa (IV, 69), erromantzeetako pasiboaren ezari buruzkoa (IV, 152-157) eta generoen alferrekotasunazkoa (IV, 250-256) dira salbuespen bakarretakoak. Hizkuntza guztiak sei kasu dituzten Sanctiusen proposamenari ez dio muzin egiten; baina, erakutsi nahi dudanez, eredu grekolatindarraren jarraitze itsu gisa errazago azal daiteke, delako teoria horrekiko adostasunez baino.

Ameriketara bereziki aldatu ziren misiolariak berehala ohartu ziren bertako hizkuntzak ikasi beharraz, indiarrei Berri Onaren mezua heleraziko bazieten. Horretarako, hainbat gramatika moldatu ziren XVI.eko hasieratik aurrera⁵, guztiak Larramendiren Artearekin antzekotasun batzuk aurkezten dituztelarik⁶: Mitxelena dagoeneko aipaturako «celo evangélico» delakoaz gain, oraingoan gehiago interesatzen zaizkigu gramatika hauetako teorizazio urria —hizkuntz irakasbide izateak eragindakoa— eta eredu grekolatindarra ezartzeko kausitu zituzten eragozpen handiak, euskara bezala puntu anitzetan hizkuntza klasikoetarik eta are erromantzeetarik oso urrun geratzen bait ziren.

2. Mendebaldeko gramatikagintza —beste hainbat kultur arlo bezala— Grezian hasi zen. Erromatarrek ia ahobatez grekerarentzako ereduak jaso eta latinari ezarri zioten aldaketarik gabe. Esate baterako, Donatus (K. o. IV. m.) edo Priscianus (ca. K. o. 500) gramatikalarien lanek Dionisio Traziakoaren (ca. K. a. 100) eta Apolonio Discoloren (K. o. II. m.) eragin zuzena agertzen dute. Nolanahi ere, «kopiatazaile

(4) Aipua Rojoren artikulutik (1978: 289-290) hartuta dago. Azpimarratua nirea da.

(5) Gramatika hauetariko zenbaiten aipamen eta iruzkin baterako, cf. Lope Blanch (1990: 40-46) XVI eta XVII. mendeaz eta Ciosa Farrés (1978: 71 hh) XVIII.az.

(6) Mitxelena markatu legez (1988 [1959]: 904), irakasbide hauetan bilatu beharko genituzke Larramendiren gramatikaren aitzindariarik hurkoenak: «El precedente más importante, si bien más lejano, está en otra parte. El arte de Larramendi se alinea junto a las numerosas gramáticas de lenguas indígenas sobre todo de América que misioneros españoles compusieron en su siglo y en los anteriores: incluso se puede probar, como veremos más adelante, que uno de los motores principales fue también en nuestro caso el celo evangélico.»

huts" izatearen akatsa egotzi zieten latindar hauen gramatiken iraupenari esker gorde zen grekoen lana, horrela Berpizkundearen sorrera ahalbidetu zutelarik (Robins 1984). Aipa ditzadan, gehiago luzatu gabe, orainokoa hainbestetan azaldu den eredu grekolatindarraren ezaugarri orokor batzuk:

a. Autoritateen aipamenak: Idazle "onak" (*auctoritates*) dira arauak zilegiztatzen dituztenak; usadioa bigarren mailan geratzen da. Izan ere, gramatikari anitzen helburua idazle klasikoen hizkuntza gordetzea da, orduko latina aski aldatua agertzen bait zen. Idazle onen erabilpenaren eraginez hurrengo mendeetako gramatikagile gehienak hizkuntza idatziaz arduratuko dira, hizkuntza mintzatua alboratuz eta are gaitzetsiz.

b. Morfologiaren nagusitasuna: Gramatika hauen lehengai, oinarrizko unitatea, hitza da. Hitzak klaseetan, perpaus ataletan, banatzea eta bakoitzaren aldaketak paradigmatan ezartzea da eredu honen xede nagusia. Hortaz, lehenbizi grekerarako eta gero latinerako asmatu zen perpaus atalen sailkapenak jarraituko du hizkuntza arrunten gramatikan ere isladatzen.

c. Egitura: Lan gehienetan banaketa berbera errepikatzen da, hurrenkera mantenduz eta zati bakoitzari zabalera bertsua emanaz. Horrela, lehenbiziko atalburuetan ortografiaz, letrez, azentuaz eta silabaren egituraz aritzen da; bigarren saila perpaus atalen eta berauen akzidenteen edo aldagaien azterketari eskaintzen zaio, etimologia zeritzan saila alegia —hauxe zen, esan bezala, gramatika-lanaren gunea eta luzeen zihoan zatia—; hirugarren sailean sintaxiaz ziharduten, bi arazo ardatz harturik (perpaus atalen hurrenkera eta egitura). Ereduzko egitura honetan zenbait aldaketa gerta zitezkeen, baina funtsean atalburu nagusien hurrenkera eta pisua bere horretan mantentzen ziren. Adibide gisa honetara dakartzat Donatusen eta Nebrijaren gramatiken aurkibideak; nabari denez, ezberdintasun markagarri bakarra Nebrijak atzeritarrei gaztelera erakusteko sartzen duen azkeneko atalburua litzateke.

Donatus		Nebrija	
ARS MAIOR II		Libro Primero. En que trata de la Orthografía	
1. De partibus orationis	613	phía	103
2-10. De nomine	614	Libro Segundo. En que trata de la Prosodia t	
11. De pronomine	629	Sílabas	133
12. De uerbo	632	Libro Tercero. Que es de la Etimología t	
13. De aduerbio	640	ción	161
14. De participio	644	Libro Cuarto. Que es de Sintaxi t	
15. De coniunctione	646	orden de las	
16. De praepositione	648	diez partes de la oración	201
17. De interiectione	652	Libro quinto. De las Introducciones de la Lengua castellana para los que de estraña lengua querrán deprender	225
ARS MAIOR III		(Quilis 1984)	
1. De barbarismo	653		
2. De soloecismo	655		
3. De ceteris uitiis	658		
4. De metaplasmis	660		
5. De schematibus	663		
6. De tropis	667-674		
	(Holtz 1981)		

3. Larramendiren *El imposible vencido*-ren ezaugarri orokorreki kontu egiten badiegu hauteman daitekeenez, bertan eredu grekolatindarraren berezitasun zenbait errepikatzen dira sarri, baina beste zenbaitetan eredu horretatik aldendu egiten da. Hurbiltze eta urruntze hauek erraz uler daitezke: lehenak gramatikagintz tradizioarekiko atxikimenduari zor zaizkio eta bigarrenak Artearen helburu eta euskararen orduko egoerari⁷:

a. Eredua klasikoari jarraiki, Larramendiren gramatikaren atal nagusia, lehenbizikoa, morfologiari dagokio, bestela ere ulertzekoa dena: euskal gramatika ororen ezaugarri dugua hau ezinbestez, euskararen morfologia aberatsa —aditzaren morfologia batik bat— aintzat harturik. Bestalde, egituratik idoki gabe azpimarratzekoa da ohituraren kontra prosodiari eskainitako atala bukaeran, ez hasieran alegia, agertzea⁸. Honetara dakart, bada, Artearen aurkibide laburtua:

INDICE
de las cosas,
que se contienen en este Arte
del Bascuenze.

[Hitzaurrea (6 or.)]

Primera parte.

Cap. I.	Del nombre; de sus articulos, y de su declinacion.	Pag.	1.
Cap. II.	De los Pronombres, y de sus declinaciones.	pag.	20.
Cap. III.	De las Conjugaciones de los Verbos de Indicativo.	pag.	42.
Cap. III	[sic]. Del Modo Imperativo.	pag.	69.
Cap. IV.	Del Modo Optativo, ò Subjuntivo.	pag.	72.
Cap. V.	Conjugacion 2. absoluta de regimen plural.	pag.	85.
Cap. VI.	Siguense las Conjugaciones relativas.	pag.	90.
Cap. VII.	Del verbo passivo, y del auxiliar <i>naiz</i> , ò <i>naz</i> .	pag.	152.
Cap. VIII.	Del verbo neutro, y de sus Conjugaciones.	pag.	162.
Cap. IX.	de los verbos determinables <i>oi</i> , <i>ecin</i> , &c.	pag.	196.
Cap. X.	Conjugaciones del verbo activo, junto con las inflexiones, que corresponden a <i>possem</i> , <i>potes</i> , puedo, puedes.	pag.	210.
Cap. XI.	Conjugaciones del verbo neutro con las inflexiones correspondientes al <i>possum</i> , &c.	pag.	226.
Cap. XII.	De los verbos irregulares del Bascuenze.	pag.	232.
Cap. ultimo,	Conclusion de la primera parte, en que se habla de generos, y preteritos.	pag.	250.

Segunda parte,
ò la Syntaxis.

Cap. I.	Construccion del nombre.	[pag.	257]
Cap. II.	Del Relativo.	pag.	272.
Cap. III.	Del Pronombre, y su construccion.	pag.	283.

(7) Oso antzekoa da Jakobsenek (1973: 5) dialektika honi ematen dion azalpena: «He [Larramendi] seems to want to show that the conventional terms of Latin grammar can all be applied appropriately to Basque, and also avoids completely any attempt at coining new terms for the purpose of labeling distinctive Basque forms or categories. Hence a tension arises between wanting Basque to seem much like Latin, on the one hand, and wanting to describe accurately its peculiarities, on the other».

(8) Diodan azken aldi honetan arreta berezia merezi izan duela Larramendiren prosodiak, bi artikulua baliatu bait dira atal honetako iruzkinez (Altuna 1991 eta Juaristi 1990).

Cap. IV.	Del Verbo, y su construccion.	[pag. 287]
Cap. V.	Del Verbo neutro, y su construccion.	pag. 300.
Cap. VI.	Construccion de los irregulares, determinables, y otros.	pag. 302.
Cap. VII.	De los modos de oraciones.	[pag. 304]
Cap. VIII.	Del Adverbio, y su construccion.	[pag. 323]
Cap. IX.	De la Posposicion.	pag. 331.
Cap. X.	Construccion de las demás partes de la oracion.	pag. 334.

Tercera parte.

Prosodia del Bascuenze, ò tratado
de sus acentos.

Cap. I.	Pronunciacion, y Orthographia del Bascuenze.	pag. 337.
Cap. II.	El acento es la regla de la pronunciacion del Bascuenze.	pag. 341.
Cap. III.	Acentos del nombre, y pronombre.	pag. 350.
Cap. IV.	Prosodia del Verbo, y de sus constitutivos.	pag. 354.
Cap. V.	Prosodia del adverbio.	[pag. 367]
Cap. VI.	Apendiz de la Poesía Bascongada.	[pag. 373]

b. Larramendi ez da, ordea, autoritateen irizpidean oinarritzen. Izan ere, euskal literaturaren egoera ez zen oso dohatsua denek onaturiko idazle batzuen autoritatea izateko. Arazo honi dagokiolarik, usadio ezberdinak onartzen dituela esan behar da. Ez da arauemailea, ez behinik behin geroxeago Erret Akademiaren Gramatika (1741) izango den bezala. Dena dela, nolabaiteko arauak, norma bat, ezarri nahi dio euskarari, baina ez du kontu honetan oso hertsiki jokatzén:

El uso en algunas partes ha introducido, que en la terminacion de la tercera persona de singular de la conjugacion absoluta, el relativo no solo añada una *n* à la vocal, segun la regla, siguiendo tambien *en v. g. jaten-du, deu, dou, jaten-duen, deuen, douen sagarrá*: mas este uso no embaraza la regla general. (IV, 275)

c. Halaber, ereduarekiko, gramatikarien terminologia hedatuenaiekiko, iritzi zabalenekiko, etab. aski kritikiko, eszeptiko batzuetan, azaltzen da. Hona adibide gisa Artetik idokiriko pasarte hauek:

...passarémos à establecer aora los principios generales, y necesarios, para arreglar en consecuencia las Conjugaciones, y sus modos diversos, advirtiéndolo, que, aunque estoy mal con muchas locuciones de los Gramaticos en orden à la division, naturaleza, propiedades de los verbos, y de los nombres, de sus tiempos, y modos, seguiré no obstante el uso comun de otros Artes, y sus Autores. (IV, 43)

Pero por que los Gramaticos tienen tambien sus derechos, y limites, no disputaré su division de tiempos, ni sus nombres. (IV, 59)

Desadostasuna terminologiaren egokitasuna juzkatzen duenetan areagotzen da:

Yo procuraré declarar brevemente estas propiedades, y no mudaré los nombres comunes, con que en España se significan estos tiempos del Optativo. (IV, 72)

Aora nos toca hablar de los verbos irregulares, anomalos, defectivos, impersonales del Bascuenze, sin disputar con los Gramaticos sobre la propiedad destes nombres. (IV, 232)

...y pudieran tambien llamarse oraciones de *andando*, siguiendo este insulso, aunque tan comun distintivo de oraciones,... (IV, 318)

d. Eredu grekolatindarra oso egitura ezberdina duen hizkuntza batean ezartzean arazoak eta desagokitasunak sortzen dira, gaztelarekin eta areago Ameriketako hizkuntzekin gertatzen zen legez. Larramendik badaki, jakin, ereduak mugak dituela eta badu bere aitzindaritasunaren kontzientzia argia. Halaber, euskararen apartekotasunaren eta horrek zekarzkion zailtasunen berri ematen du:

Si llaman imposible à una gran dificultad, la confieso desde luego; y que sobre lo difícil, que es, disponer Arte de qualquiera Lengua, en la nuestra, por lo singular de su artificio, y por no estar sendereado el camino, son tan de vulto las dificultades, y embarazos, que no me admiro, que, quando en algun tiempo tuvieron pensamiento de componer Arte della, aterrados desistiessen de la empresa. No he tenido guia, que vaya delante, y me dirija, me ha sido preciso romper el camino, en que apenas pueden servir las ideas de otros Artes, mas que para el cotejo; por que el Bascuenze es una Lengua, que congenia poco con las otras. (IV, hitzaurrea)

...que en todo caso observen, que la construccion, ò Syntaxis del Bascuenze, comparada con la de otras Lenguas, es pospositiva: observacion, de cuya falta ha nacido parte de la gran dificultad de componer Arte Bascongado. (IV, hitzaurrea)

Beraz, ereduak gainditu egin beharraz kezkatzen da batzuetan:

Otros, que han estudiado mal, ò bien la Gramatica Latina, piensan, que essa ha de ser la regla de todas las demás Gramaticas: de donde nace, que piden unas raras puntualidades en Bascuenze, y otras Lenguas comparadas precisamente con el Latin; y no reparan, que pidiendoseles al trocado otras cosas, que se hallan en el Bascuenze, y demás Lenguas, no se encuentran en el Latin. V. g. tres numeros tiene el Griego; pues busquelos en Latin: tres segundas personas tiene el Bascuenze; pues busquelas en Latin: dos preteritos perfectos de Indicativo; pues busquelos en Latin, y assi de otras innumerables cosas. (IV, 85)

Los Gramaticos tienen tambien verbos, que llaman *impersonales* no sê por qué. En Bascuenze pueden llamarse, si quisieren, con esse nombre, los verbos, que corresponden a los que en Latin, y otras Lenguas son impersonales. (IV, 249)

4. Zernahi gisaz, eta garaiko jarrera arruntena denez, gehienetan oharkabean bada ere, itsu-itsuan jarraitzen dio grekolatindar gramatiken ereduari. Ondoren, bai desagokitasunen bai jarraipen itsuen adibide batzuk erakutsi gogo ditut xehekiago.

4.1. Esan bezala, gramatikagintza tradizionalaren auzi nagusienetako bat perpaus atalen sailkapena da. Arazo honi dagokiolarik, Dionisio Traziakoak abiatu eta Donatus eta Priscianusen bitartez zabaltzen den zerrenda da, aldaketa txiki batzuk gorabehera, gehienetan errepikatzen dena⁹. Dionisiok zortzi atal bereizi zituen: izena

(9) Salbuespen aipagarrienetakoa dukegu Varron, zeinaren sailkapenak Chomskyk X-barraren teorian bildutako proposamena gogora ekartzen baitu. Izan ere, Varronek bi irizpidetan oinarriturik —kasurik duten ala ez eta aldirik duten ala ez— lau perpaus atal bereizten ditu: izena, aditza, partizipioa eta adberbioa (azken honetan "partikulak" ere sartuko zirelarik). Horrela, izenak kasua badu, baina aldirik ez; aditzak kasurik ez eta bai aldia; partizipioak biak

(adjektiboa barne), aditza, partizipioa, artikulua, izenordaina, preposizioa, adberbioa eta juntagailua. Latindarrek peitu zuten artikulua ordez —eta atalen kopurua mantentzearen— interjekzioa gehitu zuten. Dakusagun, orain, Larramendiren zerrenda:

Siguiendo la comun opinion de los Gramaticos darémos á esta Syntaxis del Bascuenze sus ocho partes de la oracion, *nombre, pronombre, verbo, participio, posposicion, adverbio, interjecion, y conjucion*. El articulo, como determinacion que es del nombre, y pronombre, quiero se entienda ser parte dellos. (IV, 258-259)

Beraz, zerrenda klasikoan aldaketa bakarra ezartzen du, ezinbestekoa zena bestalde; preposizioaren ordez posposizioa sartu, Larramendik berak hitzaurrean azpimarratzen duenez, horrelako egitura bait du euskarak.

4.2. Deklinabidearen paradigmegi so egiten badiegu, latinaren sei kasu berberak errepikatzen direla nabari da:

SINGULAR	
Nom.	<i>á, ác</i> — el, la.
Gen.	<i>arén, aréna</i> — de, de el, de la.
Dat.	<i>arí, aréntzat</i> — a; para.
Acus.	<i>á</i> — el, la.
Voc.	<i>ó, á</i> —
Abl.	<i>aréquin</i> — con el, con la. <i>agávic</i> — por el, por la. <i>agabe</i> — sin el, sin la. <i>án, eán, agán</i> — en el, en la. (IV, 3)

Honen antzeko paradigmak aurkeztu zituzten Oihenart, Mikoleta eta Urtek lehenago eta Hervás, Lardizabal eta Gèzek geroago, besteak beste (cf. Alberdi 1989). Jarraitze itsu honetaz zenbait ohar egin ditzakegu. Absolutibo eta ergatiboaren arteko bereizkuntzarik, jakina, ezin dugu aurkitu. Ergatiboari XIX. menderarte —eta oraindik ere XX.ean— “nominatibo aktibo” edo antzeko deiturak ezartzen zizkioten. Guztiarekin ere, beste anitzetan bezala, Oihenart dugu aitzindari: bere sei kasuak —kopurua mantentzen saiatzen bait da— ez dira latinaren berberak: ez ditu bokatiboa ez akusatiboa sartzen (nominatiboaren bidez adieraziko bait lirake), baina beste bi kasu eransten ditu, ezeztatzekoa edo zalantzazkoa *-(r)ic* eta egitekoa *-(e)c*.

Ereduaren jarraipenaren eragin zuzena dugu datibo eta ablatibo kasuetan gertatzen dena: Lehenbizikoan «a» eta «para» itzulpenek behartuta berezko datiboari (*arí*) destinatiboa ere (*aréntzat*) erantsi behar dio —orobat Mikoletak—. Ablatiboa, bere aldetik, “cajón de sastre” moduko bihurtzen zaio Larramendiri, era eta eite desberdinetako kasuak metatuz —*aréquin; agávic; agábe; án, eán, agán*—, beti ere latinezko kasua eredutzat hartu bait du.

ditu, eta adberbioak bat ere ez. Beste salbuespen bat da Sanctiusengandik abiatuak (eta honek Aristotelesengandik eta tradizio arabiar-hebraiarretik jasorik, antza) gramatika orokorretara hedatuko dena: izena, aditza eta partikulak. Sailkapen hirukoitz honen alde begien bistako arrazoi erlijiosak eman ziren besteak beste.

Numeroari dagokionez, Oihenarten irizpide formalari ez jarraitzeak, hots, singular eta plural numeroak baino ez bereizteak, baieztapen bitxiak egitera behartuko du:

Pero notese, que si el nombre se acaba en vocal, como *arri*, *arguí*, el genitivo es de singular, suprimida la *a*, como *arrirén bat daucat*, tengo alguna piedra, *arguirén batec itsutú nau*, alguna luz me ha cegado: pero si el nombre se acaba en consonante, el genitivo es de plural v. g. *chacúr*, *mutil*, *jaun*, &c. *chacurren bat*, *mutillen batec*, *jaunen batéc*, y no *chacurrarén bat*, *mutillarén bat*, *jaunarén bat*. (IV, 286)

Azkenik, paradigmetatik kanpo utzi behar izango ditu beste hainbat "artikulu"10. Partitiboaren markak (*íc*, *ric*) nominatibo eta akusatibo singularrari atxikiko dizkie, egoera zehatz batzuetan soilik erabiltzen direla ohartzuz. Genitiboaren barnean sartzen ditu instrumentalaren markak; *áz*, *záz* eta *z*, ez artikulua bereizten ditu eta bigarrenetik ablatiboaren antz handiagoa dutela eranstean du. Ablatiboan sartuko du, bestalde, *az* posposizioa «que corresponde á la preposicion de ablativo con, v. g. *espatáz*, *maquilláz jo-deu*, *il-zuen*.» (IV, 11). Azkenik, leku-denborazko kasuak adberbiotzat hartuko ditu, nahiz eta aldi berean posposiziotzat ere hartu (IV, 323 hh).

4.3. Zenbakiei eskainitako atalburuan euskara hartzen bide du oinarritzat, zerrenda hogeinaka antolatzen bait du, ez hamarnaka. Ene ustez, alderantziz jokatu izatekotan *ogueitamar*, *berrogeitamar* etabar agertuko ziratekeen, gaztelerazko zenbakien kideztat. Zenbakien esparrutik atera gabe, deklinabide mugagabea aintzat ez hartzeak arazo franko sorrarazten dizkio, gaztelerazko artikulua agertzen den ala ez:

La diferencia está, que los numerales del Bascuenze, que se acaban en vocal, en el segundo nominativo —ergatiboa— que corresponde al que, y en Romance no lleva *los*, añaden una *c*, v. g. *bi*, *bic*, *hirú*, *hirúc*, *zazpi*, *zazpíc*: pero los que se acaban en consonante, añaden *ec*, *bat*, *batéc*, *bost*, *bostéc*, *amár*, *amarréc*; aunque tambien varias veces se pone esta terminacion à los que se acaban en vocal.

Esta diversidad, que tienen los numerales en sí, passa tambien à los nombres, de que vienen acompañados; demanera, que si el numeral del Romance dexa el artículo *los*, *las*, el nombre añade una *c*, si se acaba en vocal, y si en consonante *ec*, v. g. cien Angeles te lleven, *eun Aingurúc eraman azatela*, *amár guízonéc nácarte*, diez hombres me traen. Se entiende la regla para los verbos activos. Pero si el numeral del Romance viene con el *los*, *las*, el nombre del Bascuenze toma el artículo *ac*, v. g. los cuatro hombres *lau guízonac*, &c. (IV, 40-41)

(10) Deklinabide atzizkietarako Oihenartek ere badarabilen "artikulu" berba zergatik erabiltzen duen erakusten saiatzen naizen Larramendiren tradizioarekiko atxikimenduaren barnean azal daiteke, grekerazko artikulua deklinatuen statusarekin alderatuz gero. Gauza jakina da artikuluez lagundurik aurkezten zirela grekerazko gramatikaren paradigmaren kasu ezberdinak eta, ohitura honi jarraitzearen, *hic*, *haec*, *hoc* erakuslearen formez baliatuko zirela latindarrak zeregin berorretarako, artikulurik ezean. Artikulua gramatikagintza klasikoan kasu markaren eramaletzat edota izenaren genero eta numeroaren adierazletzat hartu bide zen, bestelako funtziorik ezarri gabe. Artikulua izenaren determinatzailetzat hartzea, ordea, beranduagoko kontua da; agi denez, Port-Royaleko gramatikarekin eta ondoko gramatika filosofikoekin hasi zen (Gómez Moreno 1981: 160). Nolanahi ere den, J. A. Lakarrak ohartarazi didanez, "artikulu" berbaren esanahiaren arazoa uste baino korapilatsua goa izan liteke; izan ere Zavalarentzat, esaterako, gaurko "adizki" berbaren pareko edo bait litzateke.

4.4. Perpaus aral bakoitzaren azpisailkapenean antzeman daiteke nabarmenkiago ereduarekiko atxekimendu hertsia. Adibide gisa, eta Larramendiren gramatikan duen pisua ere kontutan harturik, aditzaren azpisailak aipatu gogo ditut. Aditzak hiru azpisailetan banatzen ditu: aktiboak, pasiboak eta neutroak; honetan Priscianusek eta beste hainbatek bezalaxe jokatzeko, definizio nozionalak ematerakoan:

...el verbo no se llama activo, por que significa alguna accion; pues tambien el passivo significa accion: ni el verbo se llama passivo, por que significa alguna passion. Llamense pues con esos nombres, por el modo particular que tienen de significar, ò la accion, ò la passion: el verbo activo significa la accion, rigiendo un acusativo tacito, ò expresso, à que ella se termina, sin cuydar de su recepcion: el verbo pasivo significa la passion, ò recepcion de algun exercicio, sin cuydar de su origen, y principio. (IV, 163)

Aditz neutroak, ez aktibo ez pasibo den arren, pasiboaren antz hadiagoa du bai esanahiagatik bai formagatik ere:

Con todo esso, el verbo neutro imita mas la condicion del passivo, que del activo, assi por que significa algun exercicio, sin cuydar de su principio; como por que significa un exercicio, que no pide salir fuera, y buscar acusativo, à quien se termine. De aqui nació, que el Bascuenze, que es Lengua Philosophica, haze sus verbos passivos con los auxiliares absolutos —hots, NOR sailekoak— del verbo neutro, observando puntualmente la correspondencia entre el significado del verbo passivo, y neutro, y entre los modos de significar, que tienen ambos. (IV, 163-164)

Larramendik hiru aldi “filosofikoak” bereizten ditu: oraina, iragana eta geroa. Gainerako aldiak oinarritzko hiru hauen aldaerak lirateke. Banaketa hau, dagoeneko Donatusen Arteetan kausi daitekeena, gramatika filosofikoak zabalduko du (Sanctius, Port-Royal, etab.) eta XIX. mendetik aurrera arrakasta erdietsiko (ik. orain EGLU-n ematen dena). Halarik ere, Larramendik gramatikarien ohizko banaketa anizkoitzari amore ematen dio.

Los tiempos propiamente hablando no son mas que tres, presente, preterito, y futuro, y ninguno ay, que no se reduzca à alguno destes tres; por que todos los demás son modificaciones, ò del presente, ò del preterito, ò del futuro. Pero por que los Gramaticos tienen tambien sus derechos, y limites, no les disputaré su division de tiempos, ni sus nombres. (IV, 57-58)

Horrela honako aldi-zerrenda hauxe eskaintzen digu hurrengo lerroetan: orainaldia («presente de Indicativo»), iraganaldi burutugabea («preterito imperfecto»), iraganaldi burutua («preterito perfecto»), iraganaldi “pluskuanperfektoa”, geroaldi inperfektoa eta geroaldi perfektoa. Sailkapen hau gramatikagintzan oso arruntzat jo dezakegu. Donatusek, Priscianusek eta, esaterako, Nebrijaren gaztelerazko gramatikak proposatzen duten zerrenda berbera da, azkeneko bi aldien bereizketan izan ezik. Baina geroaldi inperfektoa eta perfektoa Nebrijaren latinezko gramatikaren bigarren edizioak (1523) bereizten ditu dagoeneko, bertan *amabo* / *amavero* bikotea sail ezberdinetan sartzen bait da, eta gaztelerarako lehen aldiz Lovainako 1555eko egile izengabeko *Gramatika*-k (cf. Rojo 1978).

Bestalde, Larramendik iraganaldi burutua bi motatakoa izan daitekeela dio; bata hurbila (*yo he comido*) eta bestea urruna (*yo comi*). Latinean peitu den bereizkuntza

honen jatorria, noski, euskaran jarriko du, eta beronetatik ikasiko zuketena gaztelera eta gainerako erromantzeek (IV, 60). European bereizkuntza honen abiapuntua Port-Royaleko Gramatikan (1660) kokatu behar dugu. Lan honetan, aldien sailkapenenan berrikuntza nabari bat ezartzen da, zeinaren bitartez iraganaldi hurbila eta urruna bereiztea erraztuko bait da: aldi bakunak eta aldi konposatuak. Lehenbizikoak oraina, iragana eta geroa dira. Bigarrenetan lehenagoko edo geroagoko ekintza batekiko erlazioa ere kontutan hartzen da¹¹.

4.5. Aditz bakunen eta konposatuen —nahiago bada, trinko eta perifrastikoen— antzintasun eta jatorriaren arazoan, esan bezala, geroztik eta XIX. menderarte jarrera nagusia izango dena ezartzen du Larramendik, hots, adizki konposatuak dira erregularrak, eta beraz jatorrak, eta bakunak irregularrak, kutsatuak. Beraz, euskaraz aditz guztiak, “benetako” aditz guztiak konposatuak lirarteke. Larramendiren iritiz, latinez denak bakunak lirarteke eta gaztelera, aldiz, bi eratakoak leudeke. Honetarako erabiltzen duen irizpidea —pasiboetarako ere baliatzen duena— komunztaduraren agerpena da. Partizipioak komunztadurarik zaintzen ez badu, benetako partizipioa da eta, ondorioz, adizki konposatua dugu (*ha amado*); komunztadurarik zaintzekotan, ostera, ez da partizipioa adjektiboa baizik, eta aditza bakuna da (*amatus, -a, -um est, es amado, -a*). Guzti honetatik bi ondorio ateratzen ditu: gaztelera ez du adizki pasiborik eta euskarak, ez latinak ez grekoak, eman dizkio gaztelarari —eta orohar erromantzei— adizki konposatuak.

4.6. Adizki jokagabeak («modos del infinitivo») sailkatzerakoan ere, latina izango du gidaburu:

	Infinitivo del verbo <i>jan</i> .	
Pres. infin.		<i>jan, jate</i> comer, comido.
Pret. infin.		<i>jan-izán</i> aver comido.
Partic. pres.	<i>játen</i>	comiendo.
Partic. fut.		<i>jangó, jánen</i> quien ha de comer.
Fut. de infin.	<i>jan beár</i>	aver de comer.
Gerund. Genit. y Dat.	<i>játeco</i>	de comer, y para.
Gerund. Acusat.	<i>jávera</i>	à comer.
Partic. pret.	<i>janá</i>	comido.
Ablativ. absol.	<i>janíc</i>	aviendo comido. (IV, 50)

Oraingoan bederen latinarekiko zorra aitortzen du, hala nola desagokitasunaz ohartu ere:

Antes de explicar estos modos, quiero brevemente desembarazarme de algunos reparos. Ya tengo antes insinuado, que estoy muy mal con muchos destes nombres, con que los Gramaticos declaran los varios modos del Infinitivo, no solo en Latin, sino tambien en otras Lenguas; pero que no quiero quitarles la possession en que están, ni obligarlos à forjar otros nombres. Y solo advierto, que à los varios modos del Infinitivo

(11) Espainian Belloren gramatikan sartzen da bereizkuntza hau lehenbizikoz (1847), baina lehenago ere Astarloak jaso zuen *Discursos filosoficos*-en, nahiz eta lan hau 1880. urtean argitaratu.

vo Bascongado doy esos nombres, solo por que con los mismos se explican los modos del Infinitivo Latino, con los cuales se corresponde mejor. (IV, 50-51)

Menpekotasun honetatik arazo batzuk sortzen dira: formalki "infinitibo" soilak ez diren forma batzuk sartu beharrean dago (*jan beár*); itzulpen bitxiak ematera bultzatzen du (*jangó, jánen* 'quien ha de comer'); ablatibo absolutuaren marka bezala *-(r)íc* ematen du, nahiz eta deklinabidearen aurkezpenean nominatiboaren aldaeratzat hartua zuen¹²; orobat gerundioekin, batak ez bait du datiboaren markarik (*játeco*) ez eta besteak akusatiboarenik ere (*játera*). Bestalde latinaren eta euskararen erabateko paralelotasuna bilatu nahian¹³ *játen* eta *jango, janen* adizkien kide latindarrak (*manducans* eta *manducaturus*, hurrenez hurren) ere forma aldazinak direla baieztatzen du. Beraz, latinezko orainaldiko eta geroaldiko partizipioen deklinagarritasuna saihesten du zeharo.

4.7. Aditz irregularrak edo trinkoak, konposatuen gisara, aktibo eta neutroen artean banatzen ditu. Baina oraingoan ere aktibotasunaren edo neutrotasunaren irizpidea gazteleraren kideen arabera erabiliko du, ez euskarazko aditzak hartzen duen "nominatibo"aren arabera, Larramendik berak markatu bezalaxe:

Lo 2. el nominativo de singular tiene dos articulos *á, ác*, que no pueden usarse promiscuamente; por que el primero sirve à los verbos neutros, y pasivos, *jaun-á dátor* el señor viene; *hume-á il da* el niño se ha muerto: el segundo sirve à los activos, *jaun-ác eman-du*, el señor me lo ha dado, *hume-ác artzen-du*, el niño lo toma. (IV, 4)

Horrela, ergatiboa eskatzen duten zenbait aditz neutroen barnean sartuko ditu, antza lehenago esandakoaz gogoratzeke, hala nola *iduri* 'parecerse', *iritzi* 'parecer', *iraquin* 'hervir' eta *iraun, iraundú, irauntú* 'durar, perseverar' (IV, 244-249). Guzti hauetan irizpide nozionalaz baliatzen da, ez bait dute akusatiborik, hots, neutroen moduan jokatzeko bait dute alde honetatik, nahiz eta formalki aktibotzat hartu behar izan. Jakina, gazteleraz ere aditz neutroak lirateke.

5. Lerro hauekin ez dut Larramendiren Arteaz iritzi txarrik zabaldu nahi izan. Gramatika honen "akatsak" nolabait azpimarratzean, ene asmoa Larramendiren eredu posibleetan eta berauek euskarari ezartzeak sortu zizkieten zailtasun eta arazoetan arreta handiena jartzea izan da; azken batean, Larramendi bere garaiko seme dela erakustea. Tamalez, grekolatindarren eredu orokorrean oinarritu behar izan dut txosten hau, oraino ez bait dakigu Larramendik zein gramatika erabili zuen eskuartean bere Arteari ekiterakoan, ezta ereduzko gramatika-lan bakarretik abiatu zen ere.

Dena dela, ez nuke bukatu nahi *El imposible vencido*-k, garaiko ezagutzak aintzat hartzen baditugu, euskararen oso deskribapen ona ematen duela eta, euskararen egituraz den bezainbatean, lorpen zoragarri eta intuizio zorrotz batzuk ere badituela argi utzi gabe. Honen seinale, Larramendiren Arteak ondorengo euskal gramatike-

(12) Oihenartek bi *-ic* atzizkiak, izenkietakoa eta adizkietakoa, bat ditu.

(13) Oroit bedi gramatikagintza tradizionalan latina eredu formala ezezik, hizkuntza aberats eta noblearen eredu ere badela, eta hizkuntza batek zenbat eta latinaren antzekotasun hertsia goa izan, aberastasun, nobletasun eta prestigio handiagoa erdiesten zuela.

tan izan zuen eragin aparta (Hervás, Añibarro, Zabala, Lardizabal, van Eys, etab.)¹⁴. Horregatik, R. H. Robinsen ondoko hitz hauekin bukatu nahi nuke, Hizkuntzalari-zaren historialari honek grekoei buruz idatzi zituenak Larramendirentzat ere zeharo baliagarriak direla uste bait dut:

But it must be remembered that we are judging them in the light of many generations of subsequent speculation, and are in danger of passing sentence on them by the application of retrospective legislation. [...] Pioneers always have the hardest job and always make mistakes. (Robins 1951: 46)

Bibliografia

- Alberdi, X., 1989, «Ohar batzuk euskal deklinabidearen historiografiarako», *ASJU* XXIII-2, 411-434.
- Alegria, E., 1990, *Manuel de Larramendi et sa Grammaire "El Imposible Vencido-Arte de la Lengua Bascongada"*. Travail d'étude et de recherche, tesina argitaragabea, Université de Bordeaux III, Bordeaux.
- Altuna, P., 1991, «¿Son hexadecasílabos los versos de Dechepare?», in J. A. Lakarra (arg.), *Memoriae L. Mitxelena Magistri Sacrum*, *ASJU*-ren Gehigarriak, 14, Donostia.
- Breva Claramonte, M., 1980, «La teoría gramatical del Brocense en los siglos XVII y XVIII», *REL* X-2, 351-371.
- , 1983, *Sanctius' Theory of Language. A Contribution to the History of Renaissance Linguistics*, John Benjamins, Amsterdam / Philadelphia.
- Calero Vaquera, M. L., 1986, *Historia de la gramática española (1847-1920). De A. Bello a R. Lenz*, Gredos, Madrid.
- Closa Farrés, J., 1977, «La difusión de la *Ars Minor* de E. Donato en los siglos XVI y XVII», *Anuario de Filología* III, 47-80.
- , 1978, «La difusión de la *Ars Minor* de E. Donato en el siglo XVIII hispano», *Anuario de Filología* IV, 39-91.
- Donzé, R., 1970, *La Gramática General y Razonada de Port-Royal*, EUDEBA, Buenos Aires.
- Gómez Asencio, J. J., 1981, *Gramática y categorías verbales en la tradición española, (1771-1847)*, Univ de Salamanca, Salamanca.
- Holtz, L., 1981, *Donat et la tradition de l'enseignement grammatical*, CNRS, Paris.
- IV = Larramendi 1729.
- Jakobsen, W. H. Jr., 1973, «The First Basque Grammar», *The Basque Studies Program Newsletter*, 8, 4-7.
- Juaristi, J., 1990, «De métrica vascorrománica», *ASJU* XXIV-2, 385-405.
- Keil, H., 1961 [1855-1859], *Grammatici latini*, Georg Olms, Hildesheim (8 lib.). Lehen arg.: B. G. Teubner, Leipzig.
- Kukenheim, L., 1951, *Contributions à l'histoire de la grammaire grecque, latine et hébraïque à l'époque de la Renaissance*, E. J. Brill, Leiden.
- Lakarra, A., 1989, «Gogoetak XVIII. mendeko euskalaritzaren inguruan», *ASJU* XXIII-2, 447-461.

(14) Bidenabar, egiteke dago, eta egin beharreko lana deritzot, *El imposible vencido*-ren eraginaren miaketa sakona, bai ondoko gramatiketan baita euskara idatzian —agian zailago hautematen, baina ezinutzizkoa azterketa egoki eta osoa izango bada—, andoaindarraren eraginaz aritzean gehien bat hiztegi-gintzaren arloan mugitu bait gara orain arte behintzat.

- Larramendi, M., 1729, *El imposible vencido. Arte de la Lengua Bascongada*, Salamanca. Berrarg. fak. Hordago, Donostia, 1979.
- Lázaro Carreter, 1949, *Las ideas lingüísticas en España durante el siglo XVIII*, Anejo XLVIII de la RFE, CSIC, Madrid. Bigarren arg. Crítica, Barcelona, 1985.
- Lope Blanch, J. M., 1990, *Estudios de Historia Lingüística Hispánica*, Arco/Libros, Madrid.
- Michael, I., 1970, *English Grammatical Categories and the Tradition to 1800*, Cambridge Univ. Press, Cambridge.
- Mitxelena, K., 1988 [1959], «La obra del P. Manuel de Larramendi (1690-1766)», *SHLV*, II, 900-911. Lehen arg.: *Cuadernos de la Cátedra Feijoo* VI.
- Nebrija, E. A. de, 1492, *Gramática de la lengua castellana*, A. Quilisen azterketa eta arg., Editorial Nacional, Madrid, 1984.
- Oihenart, A., 1656, *Notitia utriusque Vasconicae tum Ibericae tum Aquitanicae*, Paris, bigarren arg. osatua. Gaztelera zko itzulpena erabili dut, J. Gorosterratzuk moldatua, *RIEV* XXVII (1926), XXIX (1928).
- Oyharçabal, B., 1989, «Les travaux de grammaire basque avant Larramendi (1729)», *ASJU* XXIII-1, 59-73.
- Padley, G. A., 1976, *Grammatical Theory in Western Europe 1500-1700. The Latin Tradition*, Cambridge Univ. Press, Cambridge.
- , 1988, *Grammatical Theory in Western Europe 1500-1700. Trends in Vernacular Grammars II*, Cambridge Univ. Press, Cambridge.
- Robins, R. H., 1984 [1967], *Breve historia de la Lingüística*, Paraninfo, Madrid.
- , 1951, *Ancient & Mediaeval Grammatical Theory in Europe*, G. Bell, London.
- Rojo, G., 1978, «Las primeras descripciones del verbo castellano», in *Estudios ofrecidos a E. Alarcos Llorach*, III, Oviedo, 281-304.
- Saroihandy, J., 1923, «Doctrina gramatical de Oihenart», *Tercer Congreso de Estudios Vascos*, Donostia, 41-46.